

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Περσεφόνη Τσαλίκη, City Liberal Studies

Λευτέρης Τσουλιφίδης, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

1. Εισαγωγή

Η ύπαρξη μονοπωλιακού ή ολιγοπωλιακού κεφαλαίου, έστω και σ' έναν μόνο κλάδο της οικονομίας, αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα, διότι, σύμφωνα με την καθιερωμένη μικροοικονομική θεωρία, οι επιχειρήσεις ενός τέτοιου κλάδου διαθέτουν δύναμη επιβολής τιμών υψηλότερων του οριακού κόστους λειτουργίας τους με αποτέλεσμα τη διάχυση των ολιγοπωλιακών κερδών σε όλες τις επιχειρήσεις που συναπαρτίζουν τον κλάδο. Η ύπαρξη μονοπωλίου, πολλές φορές, συνεπάγεται πολιτική επιρροή, η οποία χρησιμοποιείται για την απόσπαση προνομίων κάθε είδους και, βεβαίως, όλα αυτά εκδηλώνονται στην υψηλότερη κερδοφορία των επιχειρήσεων. Επομένως, υποστηρίζεται ότι, αν και εφόσον εντοπιστούν μονοπωλιακές καταστάσεις, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα οικονομικής πολιτικής ούτως ώστε να εξουδετερωθούν οι αρνητικές συνέπειες της λειτουργίας των μονοπωλίων. Σε αυτά τα πλαίσια εντάσσεται και η θέση πολλών ορθόδοξων οικονομολόγων ενάντια στα μονοπώλια και η εξ αυτής απορρέουσα αντιμονοπωλιακή νομοθεσία. Στην ίδια λογική εντάσσεται και η άποψη πολλών ριζοσπαστών οικονομολόγων περί πολιτικών συμμαχιών μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων (μικρού και μεσαίου μεγέθους) με στόχο την εξάλειψη των αρνητικών συνεπειών που προκύπτουν από τη λειτουργία των μονοπωλίων. Για το λόγο αυτό προτείνουν μέτρα που στόχο έχουν να περιορίσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τα μονοπωλιακά υπερκέρδη καθώς και το βαθμό εκμετάλλευσης των εργαζομένων.

Πολύ συχνά γίνεται λόγος για την ύπαρξη μονοπωλιακών ή ολιγοπωλιακών καταστάσεων στην ελληνική οικονομία γενικότερα και στην ελληνική βιομηχανία ειδικότερα. Τις περισσότερες φορές, όμως, η συζήτηση βασίζεται σε ισχυρισμούς και όχι σε δεδομένα που να θεμελιώνουν αυτήν την άποψη. Όσες φορές γίνεται προσπάθεια ώστε οι αναλύσεις να βασίζονται σε στοιχεία, τότε ο βαθμός συγκέντρωσης παίζει αποφασιστικό ρόλο στο χαρακτηρισμό ενός κλάδου ως μονοπωλιακού ή όχι.

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζουμε ότι ο βαθμός συγκέντρωσης ως ένδειξη μονοπωλιακών καταστάσεων είναι προβληματικός: οπότε, η αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – είτε για να αποτρέψει μονοπωλιακές καταστάσεις είτε να διορθώσει τις ήδη υφιστάμενες – ή ένα ενδεχόμενο «μέτωπο» των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων με τους εργαζόμενους ενάντια στα μονοπώλια στερούνται περιεχομένου.

Το άρθρο στη συνέχεια αναλύει δυο εναλλακτικές προσεγγίσεις περί ανταγωνισμού. Στο τρίτο μέρος γίνεται μια κριτική αξιολόγηση ορισμένων από τις εργασίες σχετικά με τη δομή της ελληνικής βιομηχανίας. Στο τέταρτο μέρος παρατίθενται στοιχεία για την εξέλιξη του βαθμού συγκέντρωσης της ελληνικής μεγάλης βιομηχανίας και η σχέση του με τα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων. Στο πέμπτο μέρος διερευνάται οικονομικά η μακροχρόνια εξισωτική τάση των ποσοστών κέρδους διακλαδικά και στο έκτο μέρος παρατίθενται τα συμπεράσματα.

2. Δύο προσεγγίσεις του ανταγωνισμού

Σχετικά με το ζήτημα του ανταγωνισμού και του περιεχομένου του υπάρχουν δύο βασικές προσεγγίσεις: Η πρώτη ουσιαστικά βασίζεται στην έννοια του τέλειου ανταγωνισμού, δηλαδή της προσέγγισης που εκλαμβάνει τον ανταγωνισμό ως μια στατική κατάσταση στην οποία επικρατούν τιμές σύμφωνα με τις οποίες επιτυγχάνεται η άριστη κατανομή των διαθέσιμων πόρων. Ο τέλειος ανταγωνισμός, όσο εξωπραγματικός και να θεωρείται¹, εν τούτοις βρίσκεται πίσω από όλες σχεδόν τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι συμπεριλαμβάνει τα σραφφιανά οικονομικά, τη συζήτηση περί θεωρίας κεφαλαίου και επιλογής τεχνικής, τα οικονομικά των εισροών-εκροών, τις θεωρίες ανάπτυξης και μεγέθυνσης, τη θεωρία διεθνούς εμπορίου κ.λπ.

Στις θεωρητικές προσεγγίσεις που βασίζονται στο υπόδειγμα του τέλειου ανταγωνισμού ξεχωριστή σημασία κατέχει ο βαθμός συγκέντρωσης ενός κλάδου. Διότι σε όλες τις εκφάνσεις αυτής της θεωρίας ο ανταγωνισμός είναι ευθέως ανάλογος του αριθμού των επιχειρήσεων που λειτουργούν σε έναν κλάδο και, κατά συνέπεια, όσο λιγότερες επιχειρήσεις λειτουργούν, τόσο υψηλότερα θα είναι τα κέρδη που πραγματοποιούνται στον εν λόγω κλάδο. Στην προσέγγιση αυτή συμπεριλαμβάνονται όλοι όσοι, ρητά ή άρητα, αποδέχονται το υπόδειγμα του τέλειου ανταγωνισμού. Επομένως, στην κατηγορία αυτή ανήκουν τόσο οι ορθόδοξοι συντηρητικοί οικονομολόγοι, όσο και οι κεύνσιανοί οικονομολόγοι². Η διαφορά έγκειται

1. Στον τέλειο ανταγωνισμό, όπου η τιμή είναι δεδομένη, ουσιαστικά χάνεται η πεμπουσία του πραγματικού ανταγωνισμού που διεξάγεται με κύριο όπλο τη μείωση των τιμών και στόχο την εξουδετέρωση των αντίπαλων επιχειρήσεων.

2. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι αρχικά και οι κεύνσιανοί στη συνέχεια οδηγήθηκαν στην ιδέα ότι στις πραγματικές οικονομίες δεν ισχύουν ορισμένες από τις προϋποθέσεις του τέλειου ανταγωνισμού: η διαπίστωση αυτή οδήγησε στη δημιουργία καινούργιων υποδειγμάτων, όπως π.χ. του μονοπωλια-

στο ότι οι μεν πρώτοι είναι υπέρ των μεγάλων επιχειρήσεων και θεωρούν ότι οι πραγματικές αγορές λειτουργούν ικανοποιητικά και τα αποτελέσματά τους αναφορικά με τις ποσότητες, τιμές, κέρδη κ.λπ. προσεγγίζουν σε ικανοποιητικό βαθμό τα αποτελέσματα που προβλέπει το υπόδειγμα του τέλειου ανταγωνισμού³. Επομένως, δε χρειάζεται κρατική παρεμβατική πολιτική οποιουδήποτε είδους, και μάλιστα αρκετοί από αυτούς υποστηρίζουν ότι οι όποιες αποκλίσεις της πραγματικής λειτουργίας της αγοράς από το υπόδειγμα του τέλειου ανταγωνισμού οφείλονται, εν μέρει τουλάχιστον, στην ίδια την παρεμβατική πολιτική του κράτους. Οι κεύσισανοί οικονομολόγοι αντιτίθενται στις μεγάλες επιχειρήσεις στις οποίες αποδίδουν μονοπωλιακά χαρακτηριστικά, αλλά είναι υπέρ του μεγάλου κράτους και υποστηρίζουν ότι οι πραγματικές οικονομίες όπου λειτουργούν επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους, κατά κανόνα, βρίσκονται σε απόκλιση από τον τέλειο ανταγωνισμό και, κατά συνέπεια, θεωρούν αναγκαία την παρεμβατική πολιτική του κράτους. Η αντιμονοπωλιακή νομοθεσία των ΗΠΑ αρχικά αλλά και της ΕΕ στη συνέχεια βασίζεται εν πολλοίς στη θεωρητική και την εμπειρική έρευνα οικονομολόγων κεύσισανής κατεύθυνσης.

Στην ίδια κατηγορία συμπεριλαμβάνονται και πολλοί μαρξιστές οικονομολόγοι είτε της σχολής του μονοπωλιακού κεφαλαίου (όπως π.χ. οι Baran και Sweezy) είτε όσοι οικονομολόγοι υποστηρίζουν τη θέση περί κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρητική προσέγγιση, ο καπιταλισμός του δέκατου ένατου αιώνα χαρακτηριζόταν από την κυριαρχία ενός μεγάλου αριθμού πολύ μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν χαρακτηριστικά παρόμοια με αυτά του υποδείγματος του τέλειου ανταγωνισμού και κατά συνέπεια οι επιχειρήσεις αυτές συμμορφώνονταν με τις επιταγές της αγοράς. Οι συγγραφείς αυτοί διατείνονται ότι –αντίθετα με το τι συνέβαινε τον προηγούμενο αιώνα– οι σημερινές οικονομίες κυριαρχούνται από έναν μικρό αριθμό πολύ μεγάλων επιχειρήσεων (megacorps), οι οποίες είναι σε θέση να διαμορφώσουν τις συνθήκες αγοράς προς όφελός τους. Οι περισσότεροι οικονομολόγοι σήμερα αποδέχονται την άποψη περί μεταβολής στη διάρθρωση της αγοράς που έλαβε χώρα στις αρχές του αιώνα μας –ένα κατ' εξοχήν εμπειρικό ζήτημα– χωρίς, ωστόσο, περαιτέρω διερεύνηση. Θεωρούμε ότι το αναμφισβήτητο μικρότερο απόλυτο μέγεθος των επιχειρήσεων του δέκατου ένατου αιώνα δε σημαίνει αναγκαστικά τίποτα αναφορικά με τη δύναμη των επιχειρήσεων, διότι θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και το μέγεθος της αγοράς. Σε μια τέτοια σχετική σύγκριση, με δεδομένο ότι το μέγεθος της αγοράς το δέκατο ένατο αιώνα ήταν πολύ μικρότερο από το σημερινό, τότε είναι πολύ πιθανόν να βρούμε ότι το σχετικό μέγεθος των

κού ή ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού, του δυοπωλίου κ.ο.κ. Στο βάθος, όμως, όλων αυτών των αναλύσεων διακρίνεται το υπόδειγμα του τέλειου ανταγωνισμού στο οποίο επιχειρείται να εισαχθούν στοιχεία ρεαλισμού.

3. Τα υψηλά κέρδη που παρατηρούνται σε ολιγοπωλιακούς τομείς δεν οφείλονται στη διάρθρωση του κλάδου αλλά στην αποτελεσματική λειτουργία των επιχειρήσεων που βρίσκονται επικεφαλής (Demsetz 1973 μεταξύ άλλων).

επιχειρήσεων του δέκατου ένατου αιώνα ξεπερνά το μέγεθος των σημερινών! και, άρα, αν η δύναμη επιβολής των επιχειρήσεων είναι ευθέως ανάλογη του μεγέθους τους, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι επιχειρήσεις του προηγούμενου αιώνα συμπεριφέρονταν περισσότερο μονοπωλιακά από ό,τι οι σημερινές. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται, αν συνεκτιμήσουμε το γεγονός ότι ο κρατικός τομέας τον προηγούμενο αιώνα ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτος. Εν τούτοις, οι συγγραφείς της προσέγγισης του μονοπωλιακού κεφαλαίου όπως επίσης και της προσέγγισης του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού λαμβάνουν υπόψη τους μόνο το απόλυτο μέγεθος των επιχειρήσεων και προτείνουν συμμαχίες μεταξύ εργαζομένων και του μικρομεσαίου κεφαλαίου σε μια προσπάθεια να περιορίσουν τη δύναμη επιβολής των βουλήσεων των μεγάλων επιχειρήσεων στη λειτουργία της αγοράς.

Η δεύτερη προσέγγιση βασίζεται στην έννοια του πραγματικού ανταγωνισμού, δηλαδή του ανταγωνισμού ως μιας εξελικτικής διαδικασίας αντιπαλότητας των επιχειρήσεων. Την άποψη αυτή υποστηρίζουν οι κλασικοί οικονομολόγοι (Smith, Ricardo και J. S. Mill) και ο Marx. Στον Marx αναπτύσσεται συστηματικά μια τέτοια θεωρία πραγματικού ανταγωνισμού που βρίσκεται κυρίως στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, όπου ο ανταγωνισμός περιγράφεται ως μια πολεμική διαδικασία μεταξύ επιχειρήσεων οι οποίες κυριολεκτικά δίνουν τη μάχη τους «υπέρ τιμών και αγορών». Η άποψη αυτή συνεχίζεται και στα κείμενα του Schumpeter και άλλων αυστριακών οικονομολόγων, όμως η μεγάλη διαφορά έγκειται στο ότι ο Marx κάνει ουσιαστική τη διάκριση του ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρήσεων (μονάδων κεφαλαίου) διακλαδικά και ενδοκλαδικά. Μια τέτοια διάκριση δε γίνεται –τουλάχιστον με την ίδια σαφήνεια και το ίδιο περιεχόμενο– στα κείμενα των κλασικών οικονομολόγων ή του Schumpeter. Στους νεοκλασικούς οικονομολόγους, ενώ γίνεται η διάκριση περί διακλαδικού και ενδοκλαδικού ανταγωνισμού, ωστόσο η διάκριση αυτή γίνεται μόνο για τυπικούς και όχι ουσιαστικούς λόγους.

Αποτελεί κοινό τόπο ότι, ακόμη και σήμερα, οι θεμελιώδεις διαφωνίες των οικονομολόγων εντοπίζονται περισσότερο σε ζητήματα μακροοικονομικής παρά σε ζητήματα μικροοικονομικής ανάλυσης. Στη μικροοικονομική ανάλυση οι περισσότεροι οικονομολόγοι αποδέχονται ως βάση το υπόδειγμα του τέλει ανταγωνισμού. Η μεγάλη ειρωνεία είναι ότι ενώ σχεδόν όλοι οι οικονομολόγοι αποδέχονται τον εξωπραγματικό χαρακτήρα αυτού του υποδείγματος, εν τούτοις, το υπόδειγμα αυτό μαζί με την μικροοικονομική που βασίζεται σε αυτό διδάσκονται στα οικονομικά τμήματα απανταχού. Αυτός είναι ο κύριος λόγος που στη συνέχεια περιγράφουμε τα πλέον ουσιαστικά σημεία της μαρξικής θεωρίας του ανταγωνισμού⁴.

4. Για μια σειρά βιβλίων και άρθρων παραπέμπουμε στη βιβλιογραφία, ενώ για μια παρουσίαση στα ελληνικά στο βιβλίο των Μανιάτη/Τσαλίκη/Τσουλφίδη 1999, κεφ. 3 και 7.

2.1 Διακλαδικός ανταγωνισμός

Η πρώτη συνέπεια του διακλαδικού ανταγωνισμού, είναι η εξισωτική τάση των ποσοστών κέρδους των διαφόρων κλάδων της οικονομίας. Οι επιχειρήσεις κάθε κλάδου θεωρούνται ότι πωλούν τα εμπορεύματά τους σε τιμές τέτοιες ώστε να τείνουν να ενσωματώνουν το γενικό ποσοστό κέρδους της οικονομίας. Η δεύτερη συνέπεια του διακλαδικού ανταγωνισμού και της εξισωτικής τάσης των ποσοστών κέρδους είναι ότι το μέγεθος των περιθωρίων κέρδους στις πωλήσεις (ή στο κόστος) είναι ευθέως ανάλογο του λόγου κεφαλαίου-προϊόντος⁵.

2.2 Ενδοκλαδικός ανταγωνισμός

Ο ενδοκλαδικός ανταγωνισμός αποτελεί τη δεύτερη όψη της διαδικασίας του ανταγωνισμού, του οποίου οι συνέπειες συνοψίζονται στο ότι οι παραγωγοί πωλούν το ίδιο εμπόρευμα περίπου στην ίδια τιμή⁶· επομένως, οι επιχειρήσεις με χαμηλότερο μέσο κόστος τείνουν να παρουσιάζουν περιθώρια κέρδους και ποσοστά κέρδους που είναι γενικά υψηλότερα από αυτά των επιχειρήσεων με υψηλότερο μέσο κόστος λειτουργίας. Έτσι, η διακλαδική εξισωτική τάση των ποσοστών κέρδους συνεπάγεται ένα φάσμα ποσοστών κέρδους για τις επιχειρήσεις που λειτουργούν στον ίδιο κλάδο. Στη μαρξική ανάλυση μια τέτοια διαφοροποίηση των ποσοστών κέρδους θα υφίσταται εσαεί, διότι ορισμένα από τα στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας (όπως η τοποθεσία, το κλίμα, οι διαθέσιμοι φυσικοί πόροι κ.λπ.) δεν μπορούν να αναπαραχθούν κατά βούληση και, επί πλέον, οι επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου διοικούνται από στελέχη διαφορετικής ιδιοσυγκρασίας, ευρηματικότητας κ.λπ. (Shaikh 1980, Semmler 1984).

2.3 Το ρυθμιστικό κεφάλαιο

Η συζήτηση που προηγήθηκε για τον διακλαδικό και τον ενδοκλαδικό ανταγωνισμό οδηγεί στη φαινομενικά αντιφατική κατάσταση, σύμφωνα με την οποία τα διακλαδικά ποσοστά κέρδους έχουν την τάση να εξισώνονται μεταξύ τους, ενώ, ταυτόχρονα, στο εσωτερικό του κάθε κλάδου οι επιχειρήσεις παρουσιάζουν γενικά διαφορετικά ποσοστά κέρδους! Η αντίφαση αίρεται, διότι η εξισωτική τάση των ποσο-

5. Το αποτέλεσμα αυτό αντλείται από τον ορισμό του ποσοστού κέρδους: $r = \Pi/K$, όπου με r συμβολίζουμε το ποσοστό κέρδους, με Π τα συνολικά κέρδη και K το προκαταβεβλημένο κεφάλαιο. Αν διαιρέσουμε αριθμητή και παρονομαστή με τις συνολικές πωλήσεις (προϊόν) S , τότε λαμβάνουμε: $r = (\Pi/S)/(K/S) = m/(K/S)$ και άρα $m = r(K/S)$. Επομένως, τα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων $m = (\Pi/S)$ εξαρτώνται από το ενιαίο ποσοστό κέρδους και το λόγο κεφαλαίου-πωλήσεων K/S .

6. Όπως στην περίπτωση με την εξίσωση των ποσοστών κέρδους, η εξίσωση της τιμής σε έναν κλάδο δε συνεπάγεται ότι όλες οι επιχειρήσεις του κλάδου πωλούν τα εμπορεύματά τους στην ίδια ακριβώς τιμή. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι υπάρχει μια διασπορά τιμών κοντά σε μια κεντρική τιμή και η όποια απόκλιση από αυτήν την τιμή ενεργοποιεί αντίρροπες δυνάμεις.

στών κέρδους πραγματοποιείται μόνο για μια αυστηρά καθορισμένη κατηγορία κεφαλαίων και όχι στο σύνολο των κεφαλαίων (επιχειρήσεων) που συναπαρτίζουν τον κλάδο.

Σύμφωνα με τον Marx, το ρυθμιστικό κεφάλαιο αναφέρεται στην επιχείρηση που χρησιμοποιεί τη μέθοδο παραγωγής της οποίας το ποσοστό κέρδους τείνει προς εξίσωση με αυτά των επιχειρήσεων των υπολοίπων κλάδων. Καθώς η πραγματική διαδικασία που οδήγησε στην τάση για εξίσωση των διακλαδικών ποσοστών κέρδους είναι η διαφορική ροή του κεφαλαίου, συνεπάγεται ότι το ρυθμιστικό κεφάλαιο κάθε κλάδου είναι αυτό που χρησιμοποιεί την καλύτερη γενικά διαθέσιμη μέθοδο παραγωγής. Άρα, όταν κάποιο νέο κεφάλαιο πρόκειται να εισέλθει στον κλάδο, θα εισέλθει, στην καλύτερη των περιπτώσεων, με τη μέθοδο παραγωγής του ρυθμιστικού κεφαλαίου. Αυτό σημαίνει ότι η επέκταση της παραγωγής κάθε κλάδου πραγματοποιείται υπό τις συνθήκες λειτουργίας του ρυθμιστικού κεφαλαίου του κλάδου και μέσα από αυτήν τη διαδικασία τα ποσοστά κέρδους των ρυθμιστικών κεφαλαίων τείνουν να εξισώνονται διαχρονικά.

3. Σύντομη επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας

Σχετικά με το βαθμό συγκέντρωσης της ελληνικής μεταποίησης έχουν γραφτεί αρκετές μελέτες· ενδεικτικά αναφέρουμε τις Χασιῶ (1987), Ρακός (1982), Δοξιάδης (1984), Γιαννίσης (1985), Αντωνάκης (1986), Μπουρλάκης (1988) μεταξύ άλλων. Περιλήψεις των αποτελεσμάτων των ανωτέρω εργασιών παρατίθενται στο άρθρο του Δρουκόπουλου (1991). Από τις πρώτες μελέτες που υποστηρίζουν ότι η «ελληνική οικονομία είναι μονοπωλιακά διαρθρωμένη» είναι το άρθρο των Ρουμελιώτη και Καλογήρου (1976). Μια παρόμοια άποψη έχει εκφράσει και η Νικολάου (1980). Στη μελέτη, όμως, του Δραγασάκη (1981) βρίσκουμε για πρώτη φορά μια τεκμηριωμένη υπεράσπιση της άποψης περί μονοπωλιακού κεφαλαίου στην ελληνική βιομηχανία με όλα τα παρεπόμενά της. Ενώ η διαμετρικά αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον Δοξιάδη (1984) παρά το γεγονός ότι αποδέχεται ότι «ο βαθμός συγκέντρωσης μοιάζει να είναι υψηλός στους περισσότερους κλάδους παραγωγής» (Δοξιάδης 1984, 84). Ο Δρουκόπουλος (1991) περιορίζεται απλώς σε διαπιστώσεις αναφορικά με τη δομή της ελληνικής βιομηχανίας. Π.χ. σημειώνει ότι μεταξύ του 1978 και του 1984 ο βαθμός συγκέντρωσης στους περισσότερους κλάδους μειώθηκε, αλλά συμπληρώνει ότι αυτό «δε σημαίνει ότι απαραίτητα η δομή της ελληνικής μεταποίησης έγινε λιγότερο ολιγοπωλιακή» (Δρουκόπουλος 1991, 117). Ακόμη, ο Δρουκόπουλος παρατηρεί ότι θα πρέπει να διερευνηθούν μια σειρά από ερωτήματα όπως «τι ρόλο παίζει η συγκέντρωση στον καθορισμό των τιμών, στη διαμόρφωση της αμοιβής της εργατικής δύναμης, στην κερδοφορία των ιδιαίτερων κλάδων, στην ανάπτυξη της έρευνας...». Από τα ερωτήματα αυτά εμάς θα μας απασχολήσει το αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του βαθμού συγκέντρωσης και των

περιθωρίων κέρδους επί των πωλήσεων. Η διερεύνηση αυτού του ερωτήματος εμμέσως απαντά στο αν και κατά πόσο οι περισσότεροι συγκεντρωμένες επιχειρήσεις σε έναν κλάδο κατέχουν δύναμη επιβολής τιμών και κατ' επέκτασιν κατέχουν πολιτική δύναμη.

Σε εμπειρικές μελέτες συνήθως συγκρίνονται τα κέρδη των επιχειρήσεων με το μέγεθός τους και οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις πραγματοποιούν υψηλά κέρδη κ.ο.κ. που είναι ένα τελείως φυσιολογικό και, επομένως, αναμενόμενο αποτέλεσμα. Σε αυτά τα πλαίσια εντάσσεται η μελέτη του Δραγασάκη, ο οποίος ορίζει το ποσοστό κέρδους ως το λόγο των κερδών προς το προκαταβεβλημένο κεφάλαιο στην ελληνική βιομηχανία. Ενώ, όμως, στον αριθμητή του κλάσματος ορθά έχει τα κέρδη ως τη διαφορά της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας από τους μισθούς των εργαζομένων και των αυτοαπασχολούμενων⁷, στον παρονομαστή του κλάσματος συμπεριλαμβάνει μόνο το κόστος των πρώτων υλών και της εργασίας, με αποτέλεσμα, «το ποσοστό κέρδους» που εκτιμά, ουσιαστικά να είναι το περιθώριο κερδών επί του κόστους. Για το έτος 1975 τα στοιχεία είναι τα πλέον λεπτομερειακά και γι' αυτό τα επαναλαμβάνουμε στον Πίνακα 1, όπου διαπιστώνεται ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις αποσπών πολύ μεγαλύτερη υπεραξία από ό,τι οι μικρότερες. Πράγματι, το ποσοστό υπεραξίας είναι ευθέως ανάλογο του μεγέθους των επιχειρήσεων: ένα φαινόμενο που δεν περιορίζεται μόνο για το έτος 1975, αλλά –όπως δείχνει ο Δραγασάκης– διαπιστώνεται και σε στοιχεία χρονολογικών σειρών. Πιο συγκεκριμένα, για την περίοδο 1963-1975 και για τρία κλιμάκια επιχειρήσεων (α) 1-9 απασχολούμενων, (β) 20-29 απασχολούμενων και (γ) από 30 απασχολούμενους και πάνω το ποσοστό υπεραξίας παρουσιάζει ανοδική τάση και είναι ευθέως ανάλογο του κλιμακίου απασχόλησης. Από τα στοιχεία που παρατίθενται στον Πίνακα 1 διαπιστώνουμε ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν υψηλότερα περιθώρια κερδών επί του κόστους. Το συμπέρασμα αυτό –όπως δείξαμε στην ανάλυση του πραγματικού ανταγωνισμού– είναι απόλυτα συνεπές με την εξίσωση του ποσοστού κέρδους διακλαδικά⁸. Επομένως, τα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων σε καμιά περίπτωση δεν αποτελούν αξιόπιστο δείκτη της κερδοφορίας των επιχειρήσεων.

7. Ο Δραγασάκης (1981, σελ. 18) δέχεται ότι για τους υπολογισμούς θα πρέπει να αφαιρεθούν οι αποσβέσεις από την προστιθέμενη αξία. Αλλά παρατηρεί ότι οι ακριβέστεροι υπολογισμοί δεν αλλοιώνουν τις γενικές τάσεις.

8. Βλ. υποσ. 5.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κλιμάκια μεγέθους μονάδων σύμφωνα με την απασχόληση και τα περιθώρια κερδών επί του κόστους, 1975

Κλιμάκια απασχόλησης	1-9	10-29	30-39	100-499	500+
Αριθμός καταστημάτων	112.874	5.737	1.614	544	77
«Ποσοστό κέρδους»	11,5	20,4	23,3	27,5	27,5
Ποσοστό υπεραξίας	38,2	105,2	134,4	160	173,1

ΠΗΓΗ: Δραγασάκης 1981, 19

Ο Δοξιάδης, που ασκεί κριτική στην προσέγγιση του Δραγασάκη, υποστηρίζει ότι το «ποσοστό κέρδους» που παραθέτει ο Δραγασάκης είναι προβληματικό διότι δεν υπολογίζεται ως προς το επενδυμένο κεφάλαιο αλλά ως προς το κόστος και, επί πλέον, δε συμπεριλαμβάνονται στο κόστος οι αποσβέσεις και τα χρηματοοικονομικά έξοδα των επιχειρήσεων τα οποία θεωρεί να είναι ευθέως ανάλογα με το μέγεθος των επιχειρήσεων. Στη συνέχεια, παραθέτουμε τα στοιχεία του Δοξιάδη που είναι πιο λεπτομερειακά αναφορικά με τα κλιμάκια απασχόλησης από ό,τι του Δραγασάκη και, επί πλέον, αναφέρονται με (σχεδόν) τον ίδιο βαθμό λεπτομέρειας σε τρία έτη, 1975, 1976 και 1977.

Ουσιαστικά ο Δοξιάδης υπολογίζει και αυτός το «ποσοστό κέρδους» ως το λόγο δύο ροών και όχι ως το λόγο ροής (κερδών) προς το απόθεμα κεφαλαίου. Επομένως, και ο ίδιος δεν αποφεύγει τους περιορισμούς του Δραγασάκη. Είναι φανερό ότι με την παράθεση στοιχείων όπως τα ανωτέρω δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι υπάρχει σχέση μεταξύ μεγέθους επιχειρήσεων και κερδοφορίας: η κερδοφορία υπολογίζεται στο συνολικό κεφάλαιο και όχι μόνο στο κυκλοφορούν. Είναι λογικό επιχειρήσεις με μεγάλο συνολικό κεφάλαιο να αποσπούν μεγάλα κέρδη τα οποία, όταν διαιρεθούν με το κυκλοφορούν κεφάλαιο, να δίνουν υψηλά περιθώρια κέρδους επί του κόστους: αν, όμως, τα διαιρέσουμε με το συνολικό υφιστάμενο κεφάλαιο, τότε όλα τα ενδεχόμενα είναι δυνατά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κλιμάκια μεγέθους μονάδων σύμφωνα με την απασχόληση και τα περιθώρια κέρδους επί του κόστους

Κλιμάκια απασχόλησης Έτη	1-9	10-19	20-29	30-49	50-59	100-499	500+
1975	33,9	21,3	20,8	23,6	21,1	25,8	25,6
1976	...	20,4	20,1	23,3	19,8	26,1	26,2
1977	...	21,5	20,4	23,8	20,5	24,9	25,2

ΠΗΓΗ: Δοξιάδης 1984, 34.

Σημειώνουμε εδώ ότι στη νεοκλασική ανάλυση δεν έχει νόημα να υπολογίσουμε τα κέρδη ως προς κάποια βάση: το κέρδος από μόνο του αποτελεί ένδειξη κάποιας ατέλειας του ανταγωνισμού. Ωστόσο, στις εμπειρικές μελέτες, επειδή δεν είναι εύκολη η ακριβής εκτίμηση του κανονικού κέρδους, οι μελετητές χρησιμοποιούν τα λογιστικά κέρδη είτε ως προς τις πωλήσεις είτε ως προς το κόστος ή ακόμη ως προς τα ενεργητικά στοιχεία των επιχειρήσεων κ.ο.κ. Η επιλογή για τη νεοκλασική ανάλυση είναι άνευ ουσιαστικής σημασίας. Στη μαρξική ανάλυση, όμως, η επιλογή της βάσης ως προς την οποία υπολογίζονται τα κέρδη είναι ύψιστης σημασίας. Π.χ. τα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων αναμένονται να είναι υψηλότερα στους κλάδους με υψηλότερο λόγο κεφαλαίου-πωλήσεων, αυτό όμως δε συνεπάγεται αναγκαστικά ότι οι επιχειρήσεις αυτές αποσπούν υψηλότερο ποσοστό κέρδους, αντίθετα μάλιστα τα υψηλά περιθώρια κέρδους είναι απολύτως συνεπή με τη διαχρονική εξισωτική τάση των ποσοστών κέρδους. Στις μεγάλες επιχειρήσεις, επειδή επενδύουν σε πολύ περισσότερο πάγιο κεφάλαιο είναι λογικό ότι η εξίσωση του ποσοστού κέρδους διακλαδικά θα πρέπει να συνοδεύεται από υψηλότερα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων ή του κόστους. Επομένως, τα αποτελέσματα που παραθέτουν οι δύο συγγραφείς είναι απολύτως συνεπή με την ανάλυση του ανταγωνισμού ως διαδικασίας εξόντωσης των αντίπαλων επιχειρήσεων, διότι, όπως άλλωστε αναμένονταν, οι μεγάλες επιχειρήσεις πράγματι έχουν μεγαλύτερα περιθώρια κερδών επί των πωλήσεων ή του κόστους, αλλά όχι αναγκαστικά υψηλότερα ποσοστά κέρδους.

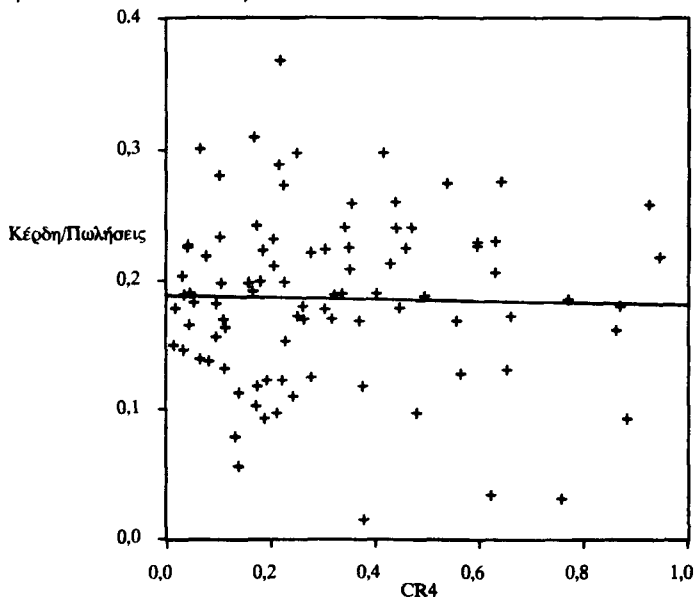
Ο Δοξιάδης στο άρθρο του υποστηρίζει ακόμη ότι τα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων δεν είναι τόσο υψηλά όσο εκ πρώτης όψεως φαίνονται, διότι θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τις αποσβέσεις και τις χρηματοοικονομικές δαπάνες. Τονίζουμε, όμως, ότι αυτό είναι ένα εμπειρικό ζήτημα για την περίπτωση της ελληνικής βιομηχανίας. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι δεν υπάρχει καταρχήν λόγος που να αιτιολογεί ότι στις μεγάλες επιχειρήσεις, όταν εξοφλήσουν τις οφειλές τους, τα περιθώρια κέρδους επί των πωλήσεων θα μειωθούν περισσότερο από ό,τι στις μικρές.

4. Ο βαθμός συγκέντρωσης στην ελληνική βιομηχανία

Προκειμένου να βρούμε τη σχέση μεταξύ περιθωρίων κέρδους και βαθμού συγκέντρωσης, σχημάτισαμε τους δύο λόγους στην περίπτωση της ελληνικής βιομηχανίας. Ο βαθμός λεπτομέρειας της ανάλυσης είναι τριψήφιοι κλάδοι, εξετάσαμε δε 93 από αυτούς για τα έτη των απογραφών 1984 και 1988. Οι λόγοι συγκέντρωσης αναφέρονται στην απασχόληση των τεσσάρων μεγαλύτερων επιχειρήσεων του κλάδου ως ποσοστού στη συνολική απασχόληση του κλάδου. Οι λόγοι συγκέντρωσης υπολογίστηκαν από τις απογραφές καταστημάτων της ΕΣΥΕ με στοιχεία κατά κλιμάκια μεγέθους μονάδων και όχι μεμονωμένων μονάδων. Αυτό υποεκτιμά το απόλυτο ύψος των δεικτών, αλλά δεν αλλοιώνει συστηματικά τη διαχρονική τάση. Ένας τέτοιος κίνδυνος θεωρητικά υπάρχει αλλά η πιθανότητα εμφάνισής του είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Υπολογίσαμε το λόγο συγκέντρωσης και για τη μεγάλη βιομηχανία αφαιρώντας τις επιχειρήσεις των κλάδων που απασχολούν λιγότερους από δέκα εργαζομένους. Οι δύο λόγοι που λάβαμε παρουσίασαν εξαιρετικά μεγάλη (πάνω από 90%) συσχέτιση. Τα περιθώρια κερδών επί των πωλήσεων υπολογίζονται για τη μεγάλη βιομηχανία χωρίς να αφαιρεθούν οι αποσβέσεις και τα χρηματοοικονομικά έξοδα, λόγω της έλλειψης επαρκών στοιχείων.

Στο Σχήμα 1 παραθέτουμε σε διάγραμμα διασποράς τις δύο μεταβλητές για το έτος 1984. Παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει καμιά συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Η γραμμή παλινδρόμησης που χάραξαμε είναι σχεδόν παράλληλη προς τον οριζόντιο άξονα και ο συντελεστής προσδιορισμού είναι σχεδόν μηδενικός.

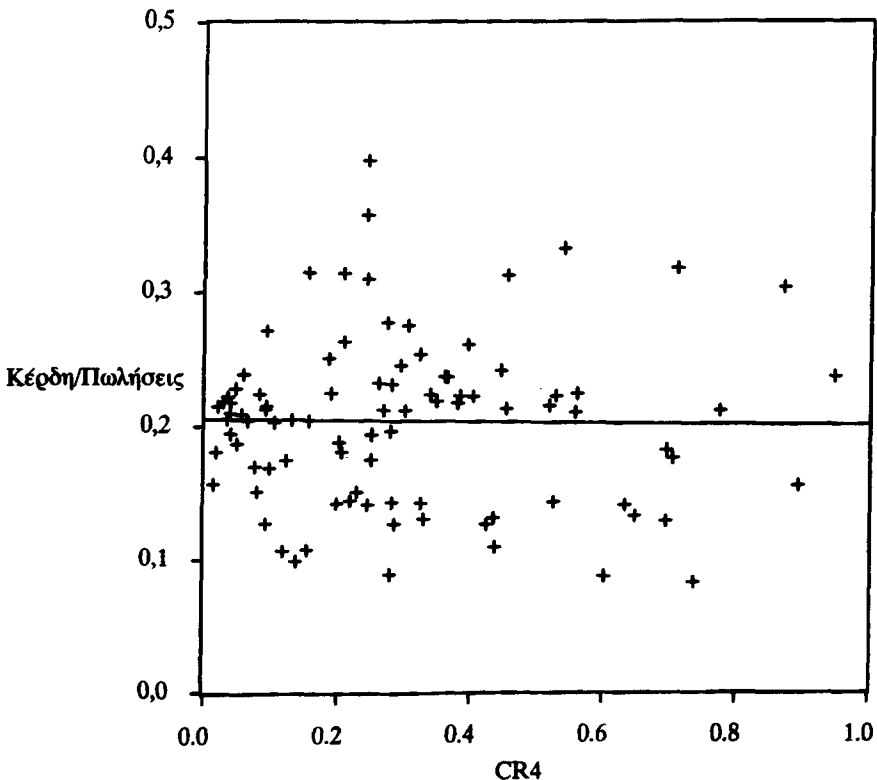
Σχήμα 1. Βαθμός συγκέντρωσης των τεσσάρων πρώτων επιχειρήσεων και λόγος κερδών επί των πωλήσεων, 1984

Επαναλάβαμε τις εκτιμήσεις για το έτος 1988 –το τελευταίο έτος για το οποίο διαθέταμε στοιχεία ανάλογα με αυτά του έτους 1984– και το διάγραμμα διασποράς μεταξύ των περιθωρίων κέρδους επί των πωλήσεων και του λόγου συγκέντρωσης των τεσσάρων πρώτων επιχειρήσεων απεικονίζεται στο Σχήμα 2. Η εικόνα του σχήματος αυτού δε διαφέρει από αυτήν του έτους 1984. Η γραμμή παλινδρόμησης που χαράξαμε δηλώνει ότι δεν υφίσταται συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Επομένως, τα τέσσερα τελευταία έτη που μεσολάβησαν από το 1984 δε φαίνεται να άλλαξε τίποτε ουσιαστικό στη δομή της ελληνικής βιομηχανίας. Κάτι που διαπιστώνεται από τις περιληπτικές στατιστικές που παραθέτουμε στον Πίνακα 3.

Κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι η σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών δεν είναι γραμμική, όπως την υποθέτει κανείς σε μια απλή παλινδρόμηση, αλλά μη γραμμική. Από την εικόνα των δύο γραφημάτων (που είναι παρόμοια), αν διακρίνουμε κάποια θετική συσχέτιση μεταξύ των περιθωρίων κέρδους και του λόγου συγκέντρωσης, αυτή παρατηρείται για τους χαμηλούς παρά για τους υψηλούς λόγους συγκέντρωσης.

Σχήμα 2. Βαθμός συγκέντρωσης των τεσσάρων πρώτων επιχειρήσεων και λόγος κερδών επί των πωλήσεων, 1988

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Περιγραφικές στατιστικές του λόγου συγκέντρωσης
των 4 πρώτων επιχειρήσεων, 1984 και 1988

	1984	1988
Μέσος όρος	0,314	0,301
Διάμεσος	0,249	0,260
Μέγιστο	0,946	0,948
Ελάχιστο	0,013	0,013
Τυπική απόκλιση	0,237	0,227
Συντελεστής μεταβλητότητας	0,754	0,754

5. Η εξισωτική τάση του ποσοστού κέρδους στην ελληνική μεγάλη βιομηχανία

Το υπόδειγμα που χρησιμοποιούμε για τον έλεγχο της μακροχρόνιας εξισωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους περιγράφεται στον Mueller (1986). Ο έλεγχος αυτός βασίζεται στο ακόλουθο οικονομετρικό υπόδειγμα:

$$x_t = a_i + \beta_i \frac{1}{t} + \varepsilon_i$$

όπου t είναι έτη, x_t είναι ο δείκτης κερδοφορίας και το β αντιπροσωπεύει το αν και κατά πόσο το ποσοστό κέρδους συγκλίνει προς το μέσο ποσοστό κέρδους που το συμβολίζουμε με a . Αν στην εκτίμηση του υποδείγματος συμπεριλάβουμε όρους $(1/t)$ υψωμένους στο τετράγωνο ή στον κύβο, τότε η εξισωτική τάση πραγματοποιείται στο απώτερο παρά στο εγγύς μέλλον. Στις παλινδρομήσεις που δοκιμάσαμε, δε χρειάστηκε να χρησιμοποιήσουμε όρους μεγαλύτερης τάξης, επειδή η εξισωτική τάση ήδη διαφαίνεται από τα πρώτα έτη της ανάλυσής μας⁹. Το ποσοστό κέρδους που ελέγξαμε αναφέρεται στο ρυθμιστικό κεφάλαιο του καθενός από τους διψήφιους κλάδους της ανάλυσής μας. Μια ικανοποιητική προσέγγιση του ποσοστού κέρδους του ρυθμιστικού κεφαλαίου γίνεται μέσω του οριακού ποσοστού κέρδους που ορίζεται ως:

$$\rho_t = \frac{\Delta \Pi_t}{I_{t-1}}$$

όπου ρ_t είναι το οριακό ποσοστό κέρδους, $\Delta \Pi$ είναι η μεταβολή στα κέρδη, I είναι οι

9. Βλ. την υποσ. 5.9. Επιλέξαμε διψήφιους κλάδους λόγω του ότι τα στοιχεία για το απόθεμα κεφαλαίου που απαιτούνται για τον υπολογισμό του ποσοστού του κέρδους είναι διαθέσιμα μόνο για διψήφιους κλάδους.

επενδύσεις και t ο χρόνος. Λεπτομέρειες για τη λογική και τον υπολογισμό του οριακού ποσοστού κέρδους (Shaikh 1995).

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται τα διάφορα πιθανά σενάρια για τις τιμές των συντελεστών α και β και η σημασία που έχουν οι τιμές αυτές για τη μακροχρόνια τάση της κερδοφορίας που εξετάζουμε. Στον Πίνακα 5 παρουσιάζουμε τις τιμές των συντελεστών α και β και σε παρένθεση τις αντίστοιχες στατιστικές t . Από τη συζήτηση που προηγήθηκε και συνοψίζεται στον Πίνακα 4 συνεπάγεται ότι σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις οι αποκλίσεις του οριακού ποσοστού κέρδους κάθε κλάδου από το μέσο όρο τείνουν να κυμαίνονται τυχαία γύρω από το μηδέν, περίπτωση 1 του Πίνακα 4. Μόνο στον κλάδο 38 παρατηρούμε ότι υπάρχει σύγκλιση στο μηδέν, μια περίπτωση που βρίσκεται στα πλαίσια της μαρξικής υπόθεσης του ανταγωνισμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Πιθανά σενάρια που προβλέπονται από τους συντελεστές α , και β ,

Περιπτώσεις	Μακροχρόνιες διαφορές ποσοστών κέρδους	Συντελεστής σύγκλισης	Μακροχρόνιο αποτέλεσμα
Περίπτωση 1	$\alpha_i = 0$	$\beta_i = 0$	Τυχαίες ταλαντώσεις γύρω από το μέσο ποσοστό κέρδους ή εξισωτική τάση του ποσοστού κέρδους
Περίπτωση 2	$\alpha_i \neq 0$	$\beta_i = 0$	Υπερβάλλοντα κέρδη ή ζημιές και απόκλιση από το μέσο ποσοστό κέρδους
Περίπτωση 3	$\alpha_i > 0$	$\beta_i \neq 0$	Σύγκλιση αλλά υπεράνω του μέσου ποσοστού κέρδους
Περίπτωση 4	$\alpha_i < 0$	$\beta_i \neq 0$	Σύγκλιση αλλά κάτω του μέσου ποσοστού κέρδους
Περίπτωση 5	$\alpha_i = 0$	$\beta_i \neq 0$	Σύγκλιση στο μέσο ποσοστό κέρδους

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Μακροχρόνια συμπεριφορά των διακλαδικών οριακών ποσοστών κέρδους στην ελληνική μεγάλη βιομηχανία, 1962-1990

Κλάδοι	a	$t(a)$	β	$t(\beta)$
20. Είδη Διατροφής	0,024	(0,09)	-0,168	(-0,14)
21. Ποτών	0,183	(0,58)	-0,209	(-0,15)
22. Καπνού	-0,141	(-0,26)	0,100	(0,04)
23. Υφαντικών Ειδών	-0,092	(-0,27)	0,281	(0,95)
24. Ειδών ενδυμασίας και Υποδήσεως	0,298	(0,91)	1,101	(0,79)
25. Ξύλου και φελλού	0,110	(0,36)	-0,187	(-0,14)
26. Επίπλων	-0,077	(-0,25)	1,357	(1,30)
27. Χάρτου	0,175	(0,41)	-0,760	(-0,42)
28. Εκτυπώσεων και εκδόσεων	-0,049	(-0,15)	1,797	(1,34)
29. Δέρματος	0,185	(0,36)	0,726	(0,33)
30. Ελαστικού και πλαστικών ειδών	-0,005	(-0,01)	-0,055	(-0,04)
31. Χημικών προϊόντων	0,109	(0,32)	-0,486	(-0,34)
32. Πετρελαίου και άνθρακα	0,150	(0,20)	-0,994	(-0,32)
33. Μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	-0,099	(-0,34)	0,439	(0,36)
34. Βασικών μεταλλουρ- γικών προϊόντων	0,038	(0,09)	-1,522	(-0,30)
35. Προϊόντων από μέταλλο	-0,032	(-0,08)	-0,009	(-0,00)
36. Μηχανών και συσκευών (εκτός ηλεκτρικών)	-0,020	(-0,09)	0,659	(0,69)
37. Ηλεκτρικών ειδών	-0,026	(-0,07)	1,403	(0,97)
38. Μεταφορικών μέσων	-0,262	(-0,85)	2,801	(2,16)
39. Λοιπών ειδών	0,079	(0,18)	-2,590	(-1,46)

6. Συμπεράσματα

Οι εμπειρικές ενδείξεις που έχουμε –μέχρι τώρα τουλάχιστον– συνηγορούν ότι η σχέση μεταξύ βαθμού συγκέντρωσης και κερδοφορίας είναι, πρώτον, πολύ αδύνατη και, δεύτερον, δεν είναι ακριβώς αυτή που αναμένεται από τη νεοκλασική θεωρία ή τη θεωρία του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Ακόμη, η εξισωτική τάση του ποσοστού κέρδους που διαπιστώνουμε διαχρονικά συνηγορεί υπέρ της μαρξικής άποψης, σύμφωνα με την οποία ο ανταγωνισμός εντείνεται αντί να ελαττώνεται με την περαιτέρω συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου και ότι οι επιχειρήσεις, ακόμη και όταν προσεγγίζουν μονοπωλιακές καταστάσεις, εξακολουθούν να υπόκεινται στη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς.

Ένα φαινόμενο που παρατηρείται –και βρίσκεται πέρα από κάθε αμφισβήτηση– είναι ότι η συγκέντρωση και η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου αυξάνει τη δύναμη αυτών των επιχειρήσεων σε βάρος των μικρότερων και σε βάρος της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων. Διαπιστώσαμε –από τα στοιχεία των Δραγασάκη και Δοξιάδη– ότι τα περιθώρια κέρδους είναι μεγαλύτερα στις επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους παρά στις μικρές. Από αυτό το γεγονός, όμως, δεν συνάγεται ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν δύναμη επί των συνθηκών της ίδιας της αναπαραγωγής τους. Με άλλα λόγια, οι επιχειρήσεις αυτές έχουν δύναμη επιβολής των βουλήσεών τους επί των δυνάμεων της αγοράς και, ως εκ τούτου, μπορούν και ελέγχουν ακόμη και το ύψος του ποσοστού κέρδους τους. Μια τέτοια άποψη όχι μόνο δεν είναι ορθή αλλά είναι και επικίνδυνα αποπροσανατολιστική, διότι σε πρώτη φάση αποδίδονται χαρακτηριστικά και ιδιότητες στις επιχειρήσεις μεγάλου μεγέθους –στην προκειμένη περίπτωση δύναμη επιβολής– που ουσιαστικά δεν έχουν. Σε δεύτερη φάση επιδιώκουν να μειώσουν αυτήν την υποθετική δύναμη μέσω της κρατικής παρέμβασης. Το χειρότερο ακολουθεί στη συνέχεια, διότι αν δεχτούμε την κυριαρχία των μεγάλων επιχειρήσεων που συμπράττουν με το κράτος κ.ο.κ., τότε οδηγούμαστε σε συμπεράσματα ότι τα πάντα ερμηνεύονται στη βάση των προθέσεων των επιχειρήσεων και του κράτους και όχι στη βάση οικονομικών νόμων που λειτουργούν «ανεξάρτητα από τη βούληση των φορέων της οικονομίας» (*independent of men's will*). Σε μια τέτοια περίπτωση, είναι αδύνατον να εντοπίσουμε τα όρια της λειτουργίας των επιχειρήσεων αλλά ούτε και τα όρια παρέμβασης του κράτους. Ακόμη δίνεται η ψευδής εντύπωση ότι ο έλεγχος του κράτους αυτόματα συνεπάγεται τον έλεγχο των μεγάλων επιχειρήσεων.

Η αλήθεια είναι ότι ούτε οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι τόσο ισχυρές όσο γενικά πιστεύεται, όπως πολύ συχνά διαπιστώνουμε από την κατάρρευση τέτοιων επιχειρήσεων και μάλιστα κρατικών μονοπωλίων, αλλά ούτε και το κράτος έχει τόσο δύναμη ούτως ώστε να ελέγξει τη λειτουργία των μεγάλων επιχειρήσεων και την οικονομία γενικότερα, όπως διδασκόμαστε από την οικονομική ιστορία. Έτσι, ότι αν π.χ. οι εργαζόμενοι έχουν πολιτική δύναμη αρκετή για να επηρεάσουν τις λειτουργίες του κράτους, τότε η κρατική παρέμβαση περιορίζει τη λειτουργία του μεγάλου

κεφαλαίου και ενδεχομένως της αύξησης του ανταγωνισμού στερούνται περιεχομένου, διότι ο εξοντωτικός ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων ήδη λειτουργεί και το κράτος με την όποια του παρέμβαση δεν μπορεί να πετύχει τίποτε το εντελώς διαφορετικό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνάκης, Ν. (1986): «Συγκέντρωση παραγωγής στην ελληνική βιομηχανία: Θεωρητική και εμπειρική ανάλυση». *Σπουδαί*.
- Bain, J. (1951): «Relation of profit rate to industrial concentration: American manufacturing, 1936-1940», *Quarterly Journal of Economics*, 65, 293-324.
- Brozen, Y. (1970): «Bain's concentration and rates of return revisited», *Journal of Law and Economics*, 1, 137-151.
- Γιαννίσης, Τ. (1985): *Η ελληνική βιομηχανία: Ανάπτυξη και κρίση*, Αθήνα, Gutenberg.
- Demsetz, H. (1973): «Industry structure, market rivalry and public policy», *Journal of Law and Economics*, 16, 1-9.
- Δοξιάδης, Α. (1984): «Υπάρχει μονοπωλιακό κεφάλαιο στην ελληνική βιομηχανία;» *Σύγχρονα Θέματα*, σσ. 31-49.
- Δραγασάκης, Γ. (1981): «Το Καπιταλιστικό μονοπώλιο», *Επιστημονική Σκέψη*, 2, σσ. 10-22.
- Δρουκόπουλος, Β. (1979): *Η συγκέντρωση του κεφαλαίου και της παραγωγής στην εποχή μας*, Αθήνα, Οδυσσεάς.
- Δρουκόπουλος, Β. (1991): «Ο Βαθμός συγκέντρωσης της ελληνικής μεταποιητικής βιομηχανίας: Εξέλιξη και προοπτική», *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 8, σσ. 99-121.
- Fisher, F. and McGowan, J. (1983): «On the misuse of accounting rates of return to infer monopoly profits», *American Economic Review*, 73, σσ. 82-87.
- Hay, D. and Morris, D. (1996): *Industrial economics and organization: theory and evidence*. Oxford, Oxford University Press.
- Μανιάτης, Θ., Τσαλίκη, Π. και Τσουφίδης, Λ. (1999): *Ζητήματα Πολιτικής Οικονομίας. Η Περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Marx, K. 1894: *Capital Vol. III*, New York, International Publisher, 1977.
- Μπουρλάκης, Κ. (1988): «Υπάρχουν μονοπωλιακά κέρδη στην ελληνική μεταποιητική βιομηχανία;» *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 24.3.88.
- Mueller, D. (1986): *Profits in the long run*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Νικολάου, Κ. (1980): *Οικονομίες μεγέθους στην ελληνική βιομηχανία*, Αθήνα, ΚΕΠΕ.
- Pakos, Th. (1982): *Industrialisation, structural change and policy: The case of Greece 1958-77*, Ph.D. Thesis, The Victoria University of Manchester.
- Ρουμελιώτης, Π. και Καλογήρου, Γ. (1976): «Είναι μονοπωλιακή ή όχι η διάρθρωση της ελληνικής βιομηχανίας και ποιος ο ιδιαίτερος ρόλος των πολυεθνικών εταιρειών;» *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 16-9-1976.
- Schumpeter, J. (1943): *Capitalism, socialism and democracy*, London, George Allen and Unwin.
- Semmler, W. (1984): *Competition, monopoly and differential profit rates*, New York, Columbia University Press.
- Shaikh, A. (1980): «Marxian competition versus perfect competition: further comments on the so-called choice of technique», *Cambridge Journal of Economics*, 4, 75-83.

- Tsaliki P. and Tsoulfidis, L. (1998): «Alternative theories of competition. Evidence from Greek manufacturing», *International Review of Applied Economics*, 12.
- Tsoulfidis, L. (1999): «The law of concentration of capital» in the *International Encyclopaedia of Political Economy*, London, Routledge (υπό έκδοση).
- Χασίδ, Ι. (1987): «Δεν φαίνεται να αλλάζει η φυσιογνωμία της βιομηχανίας μας», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 23.7.87.